

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРИ ВИРІШЕННІ СПОРІВ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

*Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 01 березня 2013 р. № 4*

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства, що регулює відносини з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, керуючись ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

п о с т а н о в л я є дати судам такі роз'яснення:

1. Розгляд справ за позовами, що виникають при відшкодуванні шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, у тому числі з урахуванням законодавства про страхування, має здійснюватись у точній відповідності із законом та в установлені для цього строки.

Відносини з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, які можуть бути застосовані при вирішенні справ, урегульовано, зокрема, статтями 3, 27, 41, 68 Конституції України, ЦК, законами України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII «Про дорожній рух»; від 07 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування»; від 01 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (далі — Закон № 1961-IV); від 05 липня 2011 р. № 3565-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усунення надмірного державного регулювання у сфері автомобільних перевезень»; від 18 січня 2001 р. № 2245-III «Про об'єкти підвищеної небезпеки»; Правилами дорожнього руху України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306; Правилами добровільного страхування транспортних засобів (КАСКО), затвердженими Укрстрахнаглядом 25 березня 1997 р. № 19-1; постановою Кабінету Міністрів України від 06 січня 2005 р. № 5 «Про затвердження максимальних розмірів страхових платежів за договорами міжнародного обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»; розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17 листопада 2011 р. № 698

«Про затвердження максимальних розмірів страхової виплати за шкоду, заподіяну майну потерпілих, у разі оформлення документів про дорожньо-транспортну пригоду без участі уповноважених на те працівників Державтоінспекції МВС України» та іншими нормативно-правовими актами.

До відносин із відшкодування шкоди за участю іноземних фізичних чи юридичних осіб застосовуються положення розділу X ЦПК, правила міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, зокрема Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладеної державами — членами Співдружності Незалежних Держав у м. Мінську 22 січня 1993 р., Угоди про обов'язкове страхування пасажирів при міжнародних автомобільних перевезеннях від 13 січня 1999 р.; Конвенції про право, що застосовується до дорожньо-транспортних пригод, укладеної 04 травня 1971 р. в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права; Директиви № 72/166/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств від 24 квітня 1972 р. «Щодо зближення законів держав-членів стосовно страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів та виконання зобов'язання щодо страхування такої відповідальності».

2. Оскільки у спорах, що виникають із відносин відшкодування шкоди, сторонами є як юридичні, так і фізичні особи, а також з урахуванням вимог статей 15–16, ч. 2 ст. 118 ЦПК при визначенні судової юрисдикції суди мають виходити з того, що такі справи підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства у разі, якщо однією зі сторін є фізична особа. При цьому позов юридичної особи (фізичної особи — підприємця) до юридичної особи (фізичної особи — підприємця) із залученням фізичної особи — водія як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, з урахуванням положень статей 1, 12 ГПК не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

3. Позови, що виникають із відносин відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, пред'являються до суду за загальними правилами підсудності, визначеними главою 1 розділу III ЦПК. При цьому суд має враховувати право позивача на пред'явлення позову про відшкодування шкоди також за його зареєстрованим місцем проживання чи перебування, або за місцем завдання шкоди (ч. 3, 6 ст. 110 ЦПК), чи виконання договору у разі виникнення спору із договору страхування (ч. 8 ст. 110 ЦПК).

Позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, зокрема, страхової компанії, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням (ч. 7 ст. 110 ЦПК), проте відповідачем у справі є страхова компанія як юридична особа. У разі пред'явлення позову до філії чи представництва юридичної особи суд відповідно до вимог ч. 4 ст. 10 ЦПК та відповідно до порядку, визначеного ст. 33 ЦПК, вирішує питання про заміну неналежного відповідача або залучає юридичну особу як співвідповідача.

При відмові позивача від такої заміни чи від залучення іншої особи суд на підставі п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК закриває провадження у справі через відсутність у відповідача (філії чи представництва юридичної особи) цивільної процесуальної дієздатності, тобто у зв'язку з відсутністю сторони у цивільному процесі.

Недотримання правил підсудності тягне за собою повернення заяви позивачеві, про що постановляється ухвала. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до належного суду (ч. 5 ст. 121 ЦПК).

4. Розглядаючи позови про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, суди повинні мати на увазі, що відповідно до статей 1166, 1187 ЦК шкода, завдана особі чи майну фізичної або юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала. Обов'язок відшкодувати завдану шкоду виникає у її завдавача за умови, що дії останнього були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи, а коли це було наслідком дії джерела підвищеної небезпеки, — незалежно від наявності вини.

Положення ст. 625 ЦК не застосовуються до відносин з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, оскільки відшкодування шкоди є відповідальністю, а не грошовим зобов'язанням, яке виникає з договірних зобов'язань. Винятком є відповідальність страховика (ст. 992 ЦК).

З огляду на презумпцію вини завдавача шкоди (ч. 2 ст. 1166 ЦК) відповідач звільняється від обов'язку відшкодувати шкоду (у тому числі і моральну шкоду), якщо доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого (ч. 5 ст. 1187 ЦК, п. 1 ч. 2 ст. 1167 ЦК). Потерпілий подає докази, що підтверджують факт завдання шкоди за участю відповідача, розмір завданої шкоди, а також докази того, що відповідач є завдавачем шкоди або особою, яка відповідно до закону зобов'язана відшкодувати шкоду.

Відповідно до ч. 4 ст. 61 ЦПК вирок у кримінальній справі, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанова суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою. У зв'язку із цим у разі прийняття судом постанови про закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення, наприклад, через закінчення строків накладення адміністративного стягнення (ст. 38 КУпАП), суд повинен звернути увагу на те, чи містить така постанова суду відповіді на питання про те, чи мала місце дорожньо-транспортна пригода та чи сталася вона з вини відповідача. Відсутність складу злочину, наприклад, у разі відмови у порушенні кримінальної справи, закриття кримінальної справи за правилами КПК 1960 р. чи закриття кримінального провадження за правилами КПК 2012 р.

не означає відсутність вини для цивільно-правової відповідальності. При цьому постанова (ухвала) слідчого, прокурора, суду про відмову в порушенні кримінальної справи або її закриття, закриття кримінального провадження є доказом, який повинен досліджуватися та оцінюватися судом у цивільній справі у порядку, передбаченому ЦПК.

5. Відповідно до ч. 1 ст. 1187 ЦК джерелом підвищеної небезпеки належить визнавати будь-яку діяльність, здійснення якої створює підвищену небезпеку завдання шкоди через неможливість контролю за нею людини, а також діяльність, пов'язану з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Оскільки зазначена норма не містить вичерпного переліку видів джерел підвищеної небезпеки (видів підвищеної небезпечної діяльності), суд, беручи до уваги особливі властивості предметів, речовин або інших об'єктів, що використовуються в процесі діяльності, має право визнати джерелом підвищеної небезпеки також й іншу діяльність. До цих особливих властивостей слід відносити створення підвищеної ймовірності завдання шкоди через неможливість повного контролю за ними з боку людей.

Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану діяльністю, що є джерелом підвищеної небезпеки, настає у разі її цілеспрямованості (наприклад, використання транспортних засобів за їх цільовим призначенням), а також при мимовільному проявленні шкідливих властивостей об'єктів, що використовуються в цій діяльності (наприклад, у випадку завдання шкоди внаслідок мимовільного руху автомобіля). В інших випадках шкода відшкодовується на загальних підставах, передбачених ст. 1166 ЦК, особою, яка її завдала (наприклад, коли пасажир, відчиняючи двері автомобіля, що не рухався, спричинив тілесні ушкодження особі, яка проходила поруч).

6. Особою, яка зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, є фізична або юридична особа, що на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди, позички тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Якщо особа під час керування транспортним засобом має посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії і реєстраційний документ на транспортний засіб, переданий їй власником або іншою особою, яка на законній підставі використовує такий транспортний засіб, то саме ця особа буде нести відповідальність за завдання шкоди (п. 2.2 Правил дорожнього руху України).

Не вважається особою, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, і не несе відповідальності за шкоду перед потерпілим, особа, яка керує транспортним засобом у зв'язку з виконанням своїх трудових (службових) обов'язків на підставі трудового договору (контракту) із особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, якщо з нею укладено цивільно-правовий договір. Така особа, враховуючи характер відносин, які між ними склалися, може бути притягнута до відповідальності роботодавцем лише у регресному порядку відповідно до ст. 1191 ЦК.

На особу, яка перебувала в трудових відносинах на підставі трудового договору (контракту) і завдала шкоди життю чи здоров'ю у зв'язку з використанням транспортного засобу, що належить роботодавцю, відповідальність за завдання шкоди може бути покладена лише за умови, якщо буде доведено, що вона заволоділа транспортним засобом неправомірно (частини 3 і 4 ст. 1187 ЦК).

Фізична чи юридична особа, яка відшкодувала шкоду, завдану їй працівником при виконанні трудових (службових) обов'язків на підставі трудового договору (контракту) чи цивільно-правового договору, має право зворотної вимоги (регресу) до такого працівника — фактичного завдавача шкоди — у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом (ч. 1 ст. 1191 ЦК).

7. При завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки на особу, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, не може бути покладено обов'язок з її відшкодування, якщо вона виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого (ч. 5 ст. 1187 ЦК). Під непереборною силою слід розуміти, зокрема, надзвичайні або невідворотні за даних умов події (п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦК), тобто ті, які мають зовнішній характер. Під умислом потерпілого слід розуміти, зокрема, таку його протиправну поведінку, коли потерпілий не лише передбачає, але і бажає або свідомо допускає настання шкідливого результату (наприклад, суїцид).

Якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого, якщо інше не встановлено законом, розмір відшкодування з особи, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, має бути зменшено (але не може бути повністю відмовлено у відшкодуванні шкоди).

Питання про те, чи є допущена потерпілим необережність грубою (ч. 2 ст. 1193 ЦК), у кожному конкретному випадку має вирішуватись з урахуванням фактичних обставин справи (характеру дії, обставин завдання шкоди, індивідуальних особливостей потерпілого, його стану тощо).

Положення ст. 1193 ЦК про зменшення розміру відшкодування з урахуванням ступеня вини потерпілого застосовуються і в інших випадках завдання шкоди майну, а також фізичній особі, однак у кожному разі під-

ставою для цього може бути груба необережність потерпілого (перебування у нетверезому стані, нехтування правилами безпеки руху тощо), а не проста необачність. Саме по собі перебування у нетверезому стані не є прикладом грубої необережності, якщо при цьому не було порушено правила дорожнього руху.

Правила ч. 4 ст. 1193 ЦК про можливість зменшення розміру відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоди завдано вчиненням злочину, застосовуються у виняткових випадках, якщо відшкодування шкоди у повному розмірі неможливе або поставить відповідача у тяжке матеріальне становище. Крім того, зменшення розміру відповідальності особи, на яку покладено обов'язок відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, можливе за її письмовою вимогою, якщо працездатність потерпілого зросла порівняно з тією, яка була в нього на момент вирішення питання про відшкодування шкоди (ст. 1204 ЦК). При цьому порядок доведення таких обставин є аналогічним порядку, передбаченому для визначення втрати працездатності.

Вина потерпілого не враховується у разі відшкодування додаткових витрат, передбачених ч. 1 ст. 1195 ЦК, у разі відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника, та у разі відшкодування витрат на поховання (ч. 3 ст. 1193 ЦК).

8. Шкода, завдана кількома особами, відшкодовується кожною з них у частці, завданій нею (у порядку часткової відповідальності).

Особи, які спільно завдали шкоди, тобто завдали неподільної шкоди взаємопов'язаними, сукупними діями, або діями з єдністю наміру, несуть солідарну відповідальність перед потерпілими (статті 543, 1190 ЦК). У такому самому порядку відповідають особи, які здійснюють діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, за шкоду, завдану внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки іншим особам. Спір про відшкодування шкоди, завданої при цьому самим джерелам підвищеної небезпеки кожним із їх володільців перед іншим із них, вирішується за правилами ст. 1188 ЦК, а саме: шкода, завдана одному з володільців із вини іншого, відшкодовується винним; не відшкодовується шкода, завдана володільцю лише з його вини; за наявності вини всіх володільців розмір відшкодування визначається судом у відповідній частці залежно від обставин, що мають істотне значення (тобто залежно від ступеня вини кожного); у разі відсутності вини володільців у взаємному завданні шкоди жоден із них не має права на відшкодування.

Суди мають розрізняти випадки, коли внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки шкоди завдано самим володільцям цих джерел, від випадків, коли шкоди завдано іншим особам (наприклад, пасажиром, пішоходом). У цьому випадку особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані

її відшкодувати незалежно від їхньої вини (ч. 2 ст. 1188 ЦК). При цьому солідарний боржник, який відшкодував спільно завдану шкоду, має право вимагати з кожного з інших завдавачів шкоди частку виплаченого потерпілому відшкодування. Оскільки боржник, який виконав солідарне зобов'язання, має право зворотної вимоги, тобто стає кредитором за регресним зобов'язанням до інших боржників, розподіл відповідальності солідарних боржників один перед одним (визначення часток) за регресним зобов'язанням здійснюється на загальних підставах за правилами ст. 1191 ЦК, тобто у розмірі, що відповідає ступеню вини кожного з боржників.

9. Особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, не відповідає за шкоду, завдану цим джерелом, якщо доведе, що воно вибуло з його володіння внаслідок протиправних дій інших осіб (наприклад, у разі незаконного заволодіння транспортним засобом), внаслідок непереборної сили (наприклад, у разі стихійного лиха), а не з його вини.

Особи, які вчинили ці протиправні дії (неправомірно заволоділи транспортним засобом, механізмом або іншим об'єктом), відшкодовують шкоду на загальних підставах цивільно-правової відповідальності особи, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки. Коли цьому сприяла недбалість її власника або володільця (не була забезпечена належна охорона тощо), відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, може бути покладено на особу, яка неправомірно заволоділа цим джерелом, і на його власника або володільця у частці відповідно до ступеня вини кожного з них, з урахуванням обставин, що мають істотне значення (ч. 4 ст. 1187 ЦК).

10. Особи, винними діями яких завдано шкоди майну, яке використовується при здійсненні діяльності, що є джерелом підвищеної небезпеки, якщо таким особам не було завдано шкоди цим джерелом, відповідають за завдану шкоду на підставі ст. 1166 ЦК.

У випадках, коли разом із завданням шкоди джерелом підвищеної небезпеки (не внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки) завдано також шкоди джерелу підвищеної небезпеки і цьому сприяла груба необережність потерпілого, згідно з положеннями ст. 1193 ЦК може бути зменшено розмір відшкодування шкоди потерпілому. Покладення на нього із цих підстав відповідальності за шкоду, завдану при цьому джерелу підвищеної небезпеки, ст. 1193 ЦК не передбачено.

11. За вибором потерпілого вимога про відшкодування шкоди може бути пред'явлена безпосередньо до винної особи, оскільки за змістом ст. 1191 ЦК особа, яка відповідає за шкоду, завдану з вини іншої особи, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи, якщо за законом межі відповідальності останньої та особи, яка за неї відповідає, однакові.

З винної особи за регресною вимогою стягується розмір визначеного відшкодування за зобов'язанням з відшкодування шкоди, а якщо законом

встановлено межі відшкодування або межі відповідальності винної особи, то витрати з такої особи стягуються у цих межах.

Регресну вимогу може бути пред'явлено протягом трьох років із дня виконання зобов'язання про відшкодування шкоди (відшкодування в натурі, виплати суми періодичних платежів тощо).

12. Керування транспортним засобом особою у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, або передача управління транспортним засобом такій особі, що є підставою для регресної вимоги (ст. 38 Закону № 1961-IV), може бути підтверджено вироком суду, постановою про накладення адміністративного стягнення або іншими доказами, які з достовірністю встановлюють таку обставину, а при передачі транспортного засобу особі у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, про такий стан має бути відомо особі, яка передає транспортний засіб.

13. Враховуючи, що відповідно до статей 386, 395, 396 ЦК положення щодо захисту права власності поширюються також на осіб, які хоч і не є власниками, але володіють майном на праві господарського відання, оперативного управління або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором (речове право), такі особи також мають право вимагати відшкодування шкоди, завданої цьому майну.

До таких осіб належить і особа, яка керувала транспортним засобом без доручення, але на підставі документів, визначених п. 2.1 Правил дорожнього руху України (посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії та реєстраційного документа на транспортний засіб).

При розгляді таких спорів суд має вирішити питання про залучення до участі у справі власника майна як третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні позивача у порядку, передбаченому статтями 35, 36 ЦПК, оскільки рішення у справі може вплинути на його права та обов'язки щодо однієї зі сторін.

14. При визначенні розміру та способу відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого, судам слід враховувати положення ст. 1192 ЦК. Наприклад, з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ такого ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі. Коли відшкодування шкоди в натурі неможливе, потерпілому відшкодовуються в повному обсязі збитки відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Як при відшкодуванні шкоди в натурі, так і при відшкодуванні реальних збитків потерпілий має право вимагати відшкодування упущеної вигоди.

Ухвалюючи рішення про стягнення на користь потерпілого відшкодування вартості майна, що не може використовуватись за призначенням, але має певну цінність, суд з урахуванням принципу диспозитивності, тобто за заявою заподіювача шкоди, одночасно повинен вирішити питання про передачу цього майна після відшкодування збитків особі, відповідальній за шкоду.

Якщо для відновлення попереднього стану речі, що мала певну зношеність (наприклад, автомобіля), було використано нові вузли, деталі, комплектуючі частини, у тому числі іншої модифікації, що випускаються в обмін знятих із виробництва однорідних виробів, особа, відповідальна за шкоду, не має права вимагати врахування зношеності майна або меншої вартості пошкоджених частин попередньої модифікації. Зношеність пошкодженого майна враховується у випадках стягнення на користь потерпілого вартості такого майна (у разі відшкодування збитків).

У разі якщо на час виконання рішення суду про відшкодування шкоди, виправлення пошкодження за одержані за рішенням суду кошти зросли ціни на майно або роботи, на придбання чи проведення яких було присуджено відшкодування, потерпілий із цих підстав може заявити додаткові вимоги до особи, відповідальної за шкоду, якщо не було його вини в тому, що виконання проводилося вже після зростання цін і тарифів.

15. Якщо пошкоджений транспортний засіб не може бути відновлено або вартість його відновлювального ремонту з урахуванням зношеності та втрати товарної вартості перевищує його ринкову вартість на момент пошкодження, розмір шкоди визначається за ринковою вартістю транспортного засобу на момент пошкодження.

Порядок відшкодування шкоди, пов'язаної з фізичним знищенням транспортного засобу, регламентовано ст. 30 Закону № 1961-IV, який згідно зі ст. 8 ЦК (аналогія закону) може застосовуватись не лише страховиком, а й іншими особами, які здійснюють діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, та відповідають за завдану шкоду. Тобто транспортний засіб вважається фізично знищеним, якщо його ремонт є технічно неможливим чи економічно необґрунтованим, а власник транспортного засобу згоден із визнанням транспортного засобу фізично знищеним. Ремонт вважається економічно необґрунтованим, якщо передбачені згідно з експертизою, проведеною відповідно до вимог законодавства, витрати на ремонт транспортного засобу перевищують вартість транспортного засобу до дорожньо-транспортної пригоди.

У разі якщо власник транспортного засобу не згоден із визнанням транспортного засобу фізично знищеним, йому відшкодовується різниця між вартістю транспортного засобу до та після дорожньо-транспортної пригоди, а також витрати з евакуації транспортного засобу з місця цієї пригоди.

Якщо ж транспортний засіб визнано фізично знищеним, відшкодування шкоди виплачується у розмірі, який відповідає вартості транспортного засо-

бу до дорожньо-транспортної пригоди та витратам з евакуації транспортно-го засобу з місця дорожньо-транспортної пригоди.

16. Відповідно до ст. 21 Закону № 1961-IV на території України забороняється експлуатація транспортного засобу без поліса обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, тобто володільці транспортних засобів, за винятком осіб, звільнених від обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності згідно з п. 13.1 ст. 13 цього Закону, зобов'язані застрахувати ризик своєї цивільної відповідальності, яка може настати внаслідок завдання шкоди життю, здоров'ю або майну інших осіб при використанні транспортних засобів. У зв'язку із цим при пред'явленні позовних вимог про відшкодування такої шкоди в результаті дорожньо-транспортної пригоди безпосередньо до особи, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, суд має право виключно в порядку, передбаченому ст. 33 ЦПК, залучити до участі у справі страхову організацію (страховика), яка застрахувала цивільну відповідальність володільця транспортного засобу. Непред'явлення вимог до страховика за наявності підстав для стягнення завданої шкоди саме зі страховика є підставою для відмови в позові до завдавача шкоди у відповідному розмірі.

Оскільки відповідно до ст. 3 Закону № 1961-IV обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності здійснюється як з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих унаслідок дорожньо-транспортної пригоди, так і захисту майнових інтересів страхувальників, враховуючи положення ст. 1194 ЦК, питання про відшкодування шкоди самою особою, відповідальність якої застрахована, вирішується залежно від висловленої нею згоди на таке відшкодування та виконання чи невиконання нею передбаченого ст. 33 Закону № 1961-IV обов'язку щодо письмового надання страховику, з яким укладено відповідний договір (у передбачених випадках Моторному (транспортному) страховому бюро України, далі — МТСБУ), повідомлення про дорожньо-транспортну пригоду встановленого зразка. У разі відсутності такої згоди завдана потерпілому шкода підлягає відшкодуванню страховиком у межах передбаченого договором страхування страхового відшкодування. Наявність такої згоди у вигляді відповідної заяви цієї особи та виконання нею передбаченого ст. 33 Закону № 1961-IV обов'язку з'ясовується судом першої інстанції, у зв'язку з чим до участі у справі може бути залучений страховик.

При відшкодуванні страховиком шкоди, завданої особою, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, така особа сплачує потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

У разі невиконання особою, відповідальність якої застрахована, обов'язку письмового надання страховику, з яким укладено договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності (у передбачених випад-

ках — МТСБУ), повідомлення про дорожньо-транспортну пригоду встановленого МТСБУ зразка, шкода відшкодовується завдавачем шкоди.

17. Необхідною умовою виникнення обов'язку страховика за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності осіб, які на відповідній правовій підставі володіють транспортними засобами, є настання страхового випадку (події, внаслідок якої завдано шкоди третім особам під час дорожньо-транспортної пригоди, що сталася за участю забезпеченого транспортного засобу і внаслідок якої настає цивільно-правова відповідальність особи, цивільно-правова відповідальність якої застрахована за договором).

Якщо факт завдання шкоди відповідно до ст. 6 Закону № 1961-IV не є страховим випадком, то потерпілий має право вимагати відшкодування шкоди на підставі загальних правил, встановлених ЦК.

18. Якщо за договором страхування визначений вигодонабувач, він повинен бути залучений до участі у справі (ст. 985 ЦК, ст. 3 Закону України «Про страхування»).

Відповідно до наведених положень закону договір страхування надає право третій особі (вигодонабувачу) вимагати від страховика здійснити страхову виплату на свою користь, тобто наділяє вигодонабувача правами страхувальника, хоча і не покладає на нього обов'язків останнього.

При розгляді таких справ суди повинні враховувати положення статей 636, 985 ЦК, ст. 3 Закону України «Про страхування», і у разі якщо буде встановлено, що вигодонабувач відмовився від пред'явлення позову до страховика або сума страхової виплати більша, ніж має отримати вигодонабувач, страхувальник/потерпілий не позбавлений права на пред'явлення позову про виплату страхового відшкодування на свою користь на загальних підставах.

19. З урахуванням змісту ст. 979 ЦК та ст. 16 Закону України «Про страхування» у разі настання страхового випадку страховик зобов'язаний виплатити страхове відшкодування, а інші умови договору страхування є підставою для відмови у виплаті лише в тому разі, якщо таке порушення положень договору страхувальником перешкодило страховику переконатись, що ця подія є страховим випадком, і має оцінюватись судом у кожному конкретному випадку. Наприклад, несвоєчасне повідомлення страхувальником страховика без поважних на те причин про настання страхового випадку (п. 5 ч. 1 ст. 989 ЦК, п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК) може бути підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування у тому разі, якщо воно позбавило страховика можливості дізнатися, чи є ця подія страховим випадком.

При цьому суди також повинні мати на увазі, що порушення страхувальником визначеного договором страхування строку подання документів, що стосуються страхового випадку, не є порушенням визначеного договором строку повідомлення про настання страхового випадку.

20. Під відсутністю в особи, винної у завданні шкоди, права керування транспортним засобом відповідної категорії слід розуміти неможливість надання документів, які підтверджують право управління транспортним засобом, через те, що зазначена особа не володіє такими документами або позбавлена такого права у встановленому законом порядку.

21. При безпідставній відмові у виплаті страхового відшкодування, крім наслідків, передбачених договором, страховик, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу страхувальника зобов'язаний сплатити йому суму страхової виплати з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом (ст. 526, ч. 2 ст. 625 ЦК).

При вирішенні позовних вимог про відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням страховиком зобов'язань за договором страхування, суди повинні виходити з того, що правовідносини сторін за договором страхування є зобов'язальними. У випадку порушення зобов'язання моральна шкода може бути відшкодована лише тоді, коли це встановлено договором або законом (ст. 611 ЦК). Зокрема, можливість відшкодування моральної шкоди передбачена у відносинах у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (статті 9, 22 Закону № 1961-IV).

22. При вирішенні спорів щодо відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, судам слід мати на увазі, що для цілей обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності володільців транспортних засобів у п. 1.5 ст. 1 Закону № 1961-IV наведено визначення транспортних засобів.

У зв'язку із цим якщо шкоди завдано з вини особи, діяльність якої пов'язана з використанням іншого транспортного засобу (наприклад, гужової повозки, велосипеда) або механізму, що не належить до транспортних засобів (сільськогосподарські збиральні машини, косарки тощо), цивільно-правова відповідальність якої не підлягає обов'язковому страхуванню, шкода відшкодовується за загальними правилами, визначеними ЦК.

23. Договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності володільця транспортного засобу діє протягом строку, на який його укладено.

У разі зміни власника забезпеченого транспортного засобу (відчуження, спадкування, правонаступництва) договір страхування зберігає чинність до закінчення строку його дії (ст. 20-1 Закону № 1961-IV).

Дострокове припинення договору страхування можливе у разі настання обставин, наведених у ст. 997 ЦК та статтях 18–19 Закону № 1961-IV.

На вимоги, що впливають із договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, поширюється загальний строк позо-

вної давності, встановлений тривалістю у три роки (ст. 257 ЦК), що обчислюється із дня закінчення дії договору.

Строки, передбачені ст. 33 Закону № 1961-IV для звернення до страховика, а у випадку, зазначеному в ст. 41 цього Закону, — до МТСБУ, із заявою про дорожньо-транспортну пригоду, не є строками здійснення потерпілим свого права на отримання страхового відшкодування. Тому у разі відмови страховика від прийняття документів на отримання страхового відшкодування з посиланням на пропущення цих строків потерпілий має право звернутися до суду з метою вирішення спору по суті.

24. Страхове відшкодування шкоди, завданої потерпілому, виплачується за кожним страховим випадком, що настав протягом періоду дії відповідного договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності в межах ліміту відповідальності страховика (МТСБУ), з урахуванням умов, зазначених у ст. 9 та п. 19.1 ст. 19 Закону № 1961-IV.

Максимальні розміри страхової виплати за шкоду, завдану майну потерпілих, у разі спрощеного врегулювання дорожньо-транспортної пригоди (так званий Європротокол) затверджено розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17 листопада 2011 р. № 698 «Про затвердження максимальних розмірів страхової виплати за шкоду, заподіяну майну потерпілих, у разі оформлення документів про дорожньо-транспортну пригоду без участі уповноважених на те працівників Державтоінспекції МВС України».

Відповідно до ст. 1194 ЦК особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

25. Страхове відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого в дорожньо-транспортній пригоді, а також особам, яким завдано шкоди смертю годувальника, та витрати на поховання, якщо смерть потерпілого настала в результаті страхового випадку, здійснюються в порядку, передбаченому параграфом 2 глави 82 ЦК та розділом III Закону № 1961-IV.

При цьому страховому відшкодуванню підлягають і додаткові витрати, зумовлені необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо. Потреба у додаткових витратах встановлюється висновком медико-соціальної експертної комісії.

При вирішенні спорів про страхове відшкодування у наведених вище випадках суди повинні застосовувати положення Закону України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного

захворювання, які спричинили втрату працездатності» та враховувати відповідні роз'яснення, надані у постанові Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» (з відповідними змінами та доповненнями).

26. До страховика (МТСБУ), який виплатив страхове відшкодування, переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, яка одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Сума страхового відшкодування підлягає стягненню з особи, відповідальної за завдані збитки, відповідно до правил ст. 993 ЦК.

27. При вирішенні спорів про право зворотної вимоги страховика суди повинні розрізняти поняття «регрес» та «суброгація». Наприклад, у випадку суброгації відбувається лише заміна осіб у вже наявному зобов'язанні (заміна активного суб'єкта) зі збереженням самого зобов'язання. У такому разі страхувальник передає свої права страховикові на підставі договору і сприяє реалізації останнім прийнятих суброгаційних прав. У випадку регресу одне зобов'язання замінює собою інше, але переходу прав від одного кредитора до іншого не відбувається.

При цьому регрес регулюється загальними нормами цивільного права (зокрема, ст. 1191 ЦК), а також ст. 38 Закону № 1961-IV, а для суброгації відповідно до ст. 993 ЦК і ст. 27 Закону України «Про страхування» встановлено особливий правовий режим.

При суброгації перебіг строку позовної давності починає обчислюватися з моменту виникнення страхового випадку, а при регресі — з того моменту, коли страховик виплатив страхове відшкодування. Розмір страхового відшкодування визначається за правилами, встановленими у договорі страхування. Страховик не має права вимагати від завдавача шкоди суму, яку він виплатив страхувальнику у зв'язку з порушенням умов договору страхування.

Проценти, неустойка виплачуються страховиком через несвоєчасне виконання ним власного зобов'язання перед страхувальником (ст. 992 ЦК) і не можуть бути стягнуті у порядку суброгації з особи, винної в завданні шкоди. Також у порядку суброгації страховик може стягнути із завдавача шкоди лише ту суму, яку він сам виплатив страхувальнику.

Оскільки при суброгації відбувається заміна особи в зобов'язанні, тому з урахуванням положення ст. 515 ЦК суброгація застосовується лише до майнового страхування.

28. Апеляційним судам необхідно постійно аналізувати судову практику розгляду спорів, що виникають із відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, своєчасно усувати допущені помилки, вживати заходів щодо підвищення якості та оперативності роботи судів при розгляді справ цієї категорії.